

МАКСИМ ГАЦКОВ,

PhD, дослідник Баварського академічного центру Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (BAYHOST), Регенсбург, Німеччина

**Політика і суспільство після Чорнобиля.
(Східно-)Європейські перспективи**

**Politik und Gesellschaft nach Tschernobyl.
(Ost-)Europäische Perspektiven** / Hg. von M.Arndt. —
Berlin: Ch.Links, 2016. — 316 S.

На короткій дистанції соціальні процеси аналізувати нелегко: не завжди можна адекватно оцінити їхню вагомість та однозначно визначити вектор їхнього розвитку. На довгій дистанції труднощі аналізу визначаються нашаруванням нових подій і контекстів — появою додаткових чинників, що суттєво впливають на їхню початкову динаміку. У цьому контексті період у тридцять років, що спливили після аварії на Чорнобильській АЕС, з точки зору соціальних наук видається оптимальним для підбиття підсумків цієї події. Автори німецькомовної збірки “Політика і суспільство після Чорнобиля. (Східно-)Європейські перспективи” за редакцією *Мелані Арндт*, виданою в Німеччині на початку цього року, звертаються до “Чорнобильського ефекту” як до чинника розвитку громадянського суспільства, елементу конструювання національної ідентичності й виклику державному патронажу атомної енергетики.

Чорнобильська катастрофа як чинник розвитку громадянського суспільства розглядається у збірці передусім на прикладі України та Польщі. *Олександр Стегній* реконструює розвиток екологічного руху в Україні від другої половини ХХ століття донині, з наголосом на перших двох десятиліттях після аварії на Чорнобильській АЕС. Автор, крім іншого, розкриває складну динаміку взаємовідносин між громадськими організаціями і “зеленими” партіями в Україні. Його колега, *Анастасія Леухіна*, для чіткішого виокремлення етапів розвитку екологічного сектору грама-

дянського суспільства в Україні схематично розрізняє періоди формування (англ. *forming*), конфлікту (*storming*), нормалізації (*norming*) і власне робочої фази (*performing*) екологічних організацій. Якщо основні висновки обох авторів назагал збігаються, їхні акценти дещо різняться. О.Стегній вказує на те, що сучасний екологічний рух через недостатні економічні й організаційні ресурси, а також концептуальну, творчу кризу не має в Україні значимої суспільної підтримки й не може, зокрема, істотно впливати на державну політику у сфері атомної енергетики. А.Лехуна наголошує роль екологічного руху в демократизації політичної культури населення України у 1990-х роках і звертає увагу на те, що попри слабкість сучасного українського громадянського суспільства, екологічний рух відіграє в ньому не останню роль.

“Чорнобильський ефект” у демократизації Польщі констатує і *Кацпер Шулецькі*. Цей ефект полягав, з одного боку, у появі в дисидентських колах поряд із темою прав людини нового потужного дискурсу — екологічного, а з іншого — в стрімкому розгортанні активних форм протесту, що мали широку масову підтримку. Разом із тим подальші процеси показали, що сприйняття Чорнобильської катастрофи вбудувалося в Польщі в загальнополітичну боротьбу з комуністичним режимом, але не справило значного, тривалого впливу на екологічну свідомість громадян.

На прикладі Білорусі “Чорнобильський ефект” аналізується як чинник дискурсивного формування національної ідентичності. *Олександр Долговський* вирізняє два періоди сприйняття Чорнобильської катастрофи в радянській Білорусі: 1986–1988 роки, коли держава намагалася розв’язати посталі соціальні проблеми на регіональному рівні, у рамках так званого чорнобильського соціального договору, і 1989–1991 роки, коли сприйняття катастрофи перейшло з регіонального рівня на загальнонаціональний і спричинилося до політизації активних верств населення. Утім, незважаючи на те, що маркування катастрофи як національної трагедії надавало вимогам щодо національної незалежності, що залунали тоді, в очах багатьох білорусів легітимність, державі й на цьому етапі вдалося пригальмувати протест завдяки “політиці матеріального компромісу”.

Після розпаду Радянського Союзу, як показує у своїй статті *Тетяна Касперські*, демократичні опозиційні сили Білорусі попервах доволі успішно продовжили політичну боротьбу за права громадян під прапором боротьби із наслідками катастрофи. Однак після приходу до влади президента Лукашенка в постчорнобильському дискурсі стався поворот. Влада доклала неабияких зусиль для витіснення Чорнобильської катастрофи як елементу національної ідентичності зі свідомості людей, повернувши на її місце — через спільний для обох тем дискурс про героїчні колективні подвиги білоруського народу — Велику Вітчизняну війну. Головними цілями влади при цьому були: зниження фінансових зобов’язань стосовно постраждалих, “реабілітація” заражених територій і нормалізація ставлення населення до атомної енергетики. Так, аналізуючи стратегії дискурсивного контролю, *Андрій Степанов* знаходить підтвердження гіпотези про зв’язок між авторитарним політичним режимом і утвердженням атомних технологій в енергетиці.

Компаративного обсягу — і разом з ним деякої “родзинки” — збірнику надають дослідження сприйняття Чорнобильської катастрофи в Туреччині й у Франції. Обидві країни об’єднує той факт, що найбільшу увагу до катастрофи їхні громадяни виявили на десятиліття пізніше, ніж у країнах Східної Європи. У Туреччині, як описує *Айшеджан Терзіоглу*, “Чорнобильський ефект” дав імпульс розвитку громадянського суспільства лише на початку 2000-х років, коли почали створюватися групи взаємодопомоги онкохворим і супутні громадянські ініціативи, що вимагали вивчення можливих негативних наслідків радіаційного забруднення. При цьому поряд із демократизацією та зростанням низової активності автор фіксує такі особли-

вості турецького Чорнобильського дискурсу, як драматизація і навіть містифікація проблеми. Особливою дискурсивною подією в цьому контексті була несподівана смерть від раку 2005 року популярного турецького співака, котрий раніше активно виступав на підтримку відповідних громадянських ініціатив.

У Франції, де, як зазначає *Карена Кальмбах*, атомна енергетика вважається прерогативою політико-економічних еліт і стилізується як предмет національної гордості й фундамент незалежності, двадцятилітня річниця аварії на Чорнобильській АЕС була використана контрелітами як привід для “гучного” порушення питання про достатню відкритість французької демократії загалом і технологічних експертів перед громадськістю зокрема.

Особливий внесок у багатоманіття дослідницьких перспектив, поданих у збірнику, роблять праці *Євгенії Іванової* і *Анни В.Вендланд*. Розглядаючи постчорнобильські соціально-політичні процеси крізь призму гендерних ролей, Є.Іванова розкриває неоднозначність конструкції “героїчної” ролі чоловіків, котрим довелося по-статі перед серйозними викликами в гендерному самосприйнятті та позиціонуванні своїх проблем у політичному дискурсі. Соціально-політичній участі жінок, навпаки, катастрофа надала додаткового смислу й вагомості. Дослідження А.В.Вендланд присвячене візуальній історії радянської атомної енергетики та Чорнобильської катастрофи. Вибух на Чорнобильській АЕС і його наслідки тимчасово замінили іконографію білого кольору — “світла знання” — на “чорну діру” забруднення і невідомості, але пізніше і в наш час у Білорусі, Україні та Росії візуальний ряд, що має встановлювати позитивну асоціацію з атомною енергетикою, знову посів домінуючі позиції.

Збірник завершує стаття *Астрид Зам*, яка дещо виходить за межі загального ряду, оскільки замість підбиття загальних підсумків автор звертається до аварії на АЕС Фукусіма, згадуваної в усьому збірнику хіба що на берегах. А.Зам здійснює огляд міжнародних зв'язків, що виникли після катастрофи у Фукусімі на вищому дипломатичному рівні, а також між організаціями громадянського суспільства в Європі (зокрема, в Білорусі, Україні, Німеччині та Франції) та в Японії.

Відсутність узагальненого резюме, щоправда, значною мірою виправдовує той факт, що в разі абстрагування від деталей усі опубліковані праці емпірично і нарративно насичують три базові тези: Чорнобильська катастрофа, по-перше, стимулювала громадянську активність у сфері екології та боротьби за право на інформацію. По-друге, залежно від “початкового” рівня розвитку демократії й у контексті інших культурних особливостей, а також економічних імперативів відповідних країн ця громадянська активність мала більший чи менший успіх у досягненні своїх цілей і досягла того чи іншого рівня інституціоналізації. При цьому, по-третє, державній владі щоразу успішно вдавалося захистити свою дискурсивну позицію з проблеми загалом та атомну енергетику зокрема.

Якщо оцінювати збірку не з точки зору “історії сучасності” (нім. *Zeitgeschichte*), а з позиції більш теоретично зорієнтованих дисциплін, таких як соціальна психологія, соціологія і політологія, то головна цінність презентованих праць полягає в систематизувальній нарративізації постчорнобильських соціальних процесів на засадах роботи з різноманітними документами та очевидцями тодішніх і нинішніх подій. Здійснена авторами робота, їхні попередні й майбутні публікації з цієї теми вочевидь становитимуть базовий корпус соціальної історії Чорнобильської катастрофи. Повертаючись до вступних зауваг, можна припустити, що на сьогоднішній часовій дистанції попередню ризик в суспільно-політичній рефлексії катастрофи та її впливу на розвиток суспільств можна підвести: Чорнобиль став історією, дискурсивна пам'ять про яку з “масової свідомості” і політичної сфери переходить в експертне середовище і збірки з “історії сучасності”.